

О. О. Серєда,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8487-2548>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.12.126

СТАН ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Sereda,
Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

EFFECTIVE USE OF LAND AND RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Визначено, що формування земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств залежить від зовнішніх чинників, які впливають на його структурну конструкцію та мають суттєвий трансформаційний (позитивний чи негативний) ефект. Останнім часом трансформаційний ефект набирає більшої потужності, оскільки зміни в його системних властивостях та зв'язках відбуваються одночасно, перетинаються та накладаються один на одного при забезпеченні якісних властивостей відтворення земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Здійснено аналіз впливу війни на відтворювальний процес конкурентоспроможності та стійкості господарювання сільськогосподарських підприємств регіонів України. Встановлено, що землі сільськогосподарського призначення зазнали двох значних видів пошкоджень — мінне забруднення та пряме фізичне пошкодження. Значні території земельних угідь постраждали від активних бойових дій, забруднені нерозірваними боєприпасами та непридатні для землеробства. Обґрунтовано необхідність реалізації заходів щодо захисту регулюючих інструментів земельних відносин сільського господарства та їх відновлення до довоєнного періоду.

It was determined that the formation of the land resource potential of agricultural enterprises depends on external events that affect its structure and have a significant transformational (positive or negative) effect. Recently, the transformation is gaining more and more power, as changes in its system properties and connections occur simultaneously, intersect and superimpose on each other while ensuring the qualitative properties of reproduction of the land resource potential of agricultural enterprises.

An analysis of the impact of the war on the reproductive process of competitiveness and sustainability of agricultural enterprises in the regions of Ukraine was carried out. It has been established that agricultural land has suffered two significant types of damage — mine pollution and direct physical damage. Territories affected by active hostilities are contaminated by unexploded ordnance and unsuitable for agriculture.

It is argued that under the conditions of martial law in Ukraine, the resource and market opportunities of agricultural enterprises have weakened, and the scale of reproduction of their land-resource potential has decreased. Such a situation requires measures to protect the regulatory instruments of agricultural land relations and restore them to the pre-war period. Regulatory instruments are subject to the single goal of agricultural enterprises — to reproduce the effective use of agricultural land as a powerful resource-production complex and to be full participants in the process of pricing in the circulation of agricultural land.

The need to implement measures to protect the regulatory instruments of land relations in agriculture and restore them to the pre-war period has been proven, which requires proper scientific justification for the introduction of effective production technologies and protection of land resources. This will allow to deepen the analysis of the ecological state of production and its influence on the efficiency of the use of land and resource potential of agricultural enterprises, taking into account the economic stimulators and non-stimulators of resource and energy saving.

Ключові слова: Відтворення, виробничий процес, засоби виробництва, земельно-ресурсний потенціал, ефективність, окупаційний період, сільське господарство.

Key words: Agriculture, efficiency, land resource potential, means of production, occupation period, production process, reproduction.

ВСТУП

Україна, як аграрна держава, виборює своє право на життєздатність та незалежність, стійкість та гарантованість виконання своїх зобов'язань перед партнерами як на внутрішньому, так і на світовому ринках сільськогосподарської продукції. Трансформаційні перетворення української економіки пов'язані із різними моделями розвитку конкурентоспроможної господарської системи, яка передбачає ключову умову стабільного розвитку екологічного виробництва — забезпечення найвищого та ефективного рівня використання ресурсів [1; 11]. Інституція екологізації виробництва має формуватись на засадах ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств, який забезпечений регуляторами земельних відносин та пов'язаний з чіткими процесами землекористування, володіння і розпорядження природними ресурсами.

В економічній літературі розвиток земельних відносин та ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, таких як Бабміндра Д., Будзак В., Булігін С., Вишневська О., Вініченко І., Денисенко І., Добряк Д., Макаренко П., Мельник Л., Месель-Веселяк В., Ступень Н., Третяк А. та інших. Ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є фактором забезпечення соціально-економічної стабільності нашої країни. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного землекористування в Україні у повоєнний період набуває актуальності для економічної науки та практики господарювання.

Після окупаційного періоду у більшості регіонів України, відтворювальний процес конкурентоспроможності та стійкості господарювання сільськогосподарських підприємств стикається з реальними та потенційними еколого-економічними чинниками, які впливають

на ефективність використання земель сільськогосподарського призначення. Це вимагає поетапного оцінювання стану земельно-ресурсного потенціалу як арсеналу природного характеру. Ресурсна домінанта потенціалу (земельні, матеріальні, трудові, фінансові ресурси) уособлює внутрішні потенційні можливості суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції а також потенційні можливості з реалізації сільськогосподарської продукції споживачам та отримання доходу й забезпечення прибутковості [2; 10]. Проте, умови воєнного стану в Україні послабили ресурсні й ринкові можливості сільськогосподарських підприємств, зменшили масштаби відтворення їх земельно-ресурсного потенціалу. Така ситуація вимагає розробки заходів щодо захисту регулюючих інструментів земельних відносин сільського господарства та їх відновлення до довоєнного періоду.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія швидкої оцінки нагальних потреб від Світового банку і ФАО дозволила оцінити масштаби втрат земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств України, які безпосередньо постраждали від активних бойових дій країни-агресора [3]. Пошкоджену інфраструктуру земельно-ресурсного потенціалу розподілено на дві території: перша, що знаходилась під окупацією, але була звільнена (Київська, Сумська, Чернігівська, Миколаївська області); друга — територія, що страждала від активних бойових дій та (або) окупована країною-агресором (Харківська, Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька області). Так, за 9 місяців 2022 р. повномасштабного воєнного вторгнення країни-агресора на територію України у структурі земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств найбільші втрати виникли через знищення або часткове пошкодження сільськогосподарських угідь та незбору врожаю — 0,085 млрд. грн (табл. 1).

Таблиця 1. Масштаб втрат земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств від воєнного вторгнення країни-агресора в 2022 р.

Категорія	Загальна вартість, млрд грн
Сільськогосподарські угіддя та незібраний урожай зернових культур	0,085
Сільськогосподарські машини та обладнання	36,58
Склади	10,76
Тваринництво	5,39
Багаторічні насадження	3,52
Виробничі запаси (паливо, добрива, засоби захисту рослин і тварин)	7,77
Сільськогосподарська продукція на зберіганні	24,25

Землі сільськогосподарського призначення зазнали двох значних видів пошкоджень - мінне забруднення та пряме фізичне пошкодження. Території, що постраждали від активних бойових дій забруднені нерозірваними боєприпасами та непридатні для землеробства. Це створює смертельну загрозу для українських фермерів та високий ризик польових робіт. Вартість обстеження цих земельних ділянок в Україні оцінюється в 17,23 млрд. грн. Внаслідок фізичного пошкодження родючого шару ґрунту (воронки від артилерійських обстрілів і ракетних ударів, пошкодження ґрунту гусеницями танків та іншої військової техніки), землі сільськогосподарського призначення потребують технологічного відновлення (рекультивациі, вирівнювання поверхні) та оцінюється в 1,57 млрд. грн. [3; 4; 8].

Зазначимо, що південні регіони України, які зараз потерпають від окупації країни-агресора та важких боїв, є регіонами з найбільш розвиненою іригаційною інфраструктурою. Близько 19 % усіх зрошуваних сільськогосподарських угідь України розташовано в тимчасово окупованій Херсонській області, ще 10% — на території частково окупованої Запорізької області. Орієнтовна вартість заміни та ремонту пошкодженої іригаційної інфраструктури становить 8,89 млрд. грн. Окрім прямого пошкодження земель сільськогосподарського призначення (окупація, військові дії та мінне забруднення), суб'єкти малого та середнього агробізнесу не мають повноцінного доступу до полів із можливістю збору врожаю — втрачено, орієнтовно 2,4 млн га озимих культур, загальною вартістю 56,69 млрд. грн. Відповідно, в 2022 р. сільськогосподарськими підприємствами було засіяно лише 75% площі сільськогосподарських угідь від загального обсягу земель сільськогосподарського призначення 2021 р. [4; 7; 9].

Матеріально-технічна складова земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств (сільськогосподарська техніка та обладнання) також зазнала пошкоджень і втрат в результаті обстрілів, авіаударів та бойових дій. Трактори та вантажівки мають вищий ризик пошкодження, ніж інші види сільськогосподарської техніки, такі як комбайни, сівалки та розпашувачі. На окупованій та тимчасово непідконтрольній території України, сільськогосподарська техніка вищої цінової категорії знаходиться під загрозою викрадення. Орієнтовна вартість відновлення пошкоджених машин та обладнання становить 36,58 млрд. грн. Країна-агресор цілеспрямовано знищує елеваторні потужності з метою послаблення українського аграрного сектору. Так, якщо складські приміщення, є відносно недорогими

ми в ремонті (середня вартість 1975—2135 грн за тону зберігання), то реконструкція пошкоджених сучасних бетонних та металевих силосів потребує витрат на відновлення до 9875 грн за тону. Оціночний обсяг сховищ, що були частково або повністю пошкоджені становить 3,9 млн тонн. Загальна сума збитків внаслідок пошкодження або знищення зерносховищ склала 10,76 млрд. грн.

Оціночна вартість загублених тварин складає понад 5,39 млрд. грн. Орієнтовна кількість тварин, які загинули внаслідок відсутності кормів та не надання ветеринарних послуг у постраждалих регіонах України становить 42 тис. голів овець і кіз, 92 тис. голів великої рогатої худоби, 258 тис. свиней та понад 5,700 тис. голів птиці. Понад 7,8 тис. га багаторічних насаджень, розташованих на постраждалих територіях України, частково або повністю знищено. Вартість пошкоджених насаджень оцінюється в 3,52 млрд. грн. На окупованих територіях України загальна величина втрат від пошкодження та розкрадення матеріальних запасів сільськогосподарських підприємств, що забезпечували виробничу структуру їх земельно-ресурсного потенціалу, становить 4,74 млрд. грн [3; 4].

За 2021—2022 р. чисельність діючих сільськогосподарських підприємств в Україні скоротилась з 47,34 тис. од. до 38,01 тис. од., що складає лише 80,3% від рівня 2021 р.; в цілому за 2017—2022 рр. їх чисельність зменшилась на 11,6%. Зазначимо, що до 2014 р., тобто до початку вторгнення росії на територію України, загальна площа земель сільськогосподарського призначення становила 70% (42,4 млн га) від загальної площі країни (60,3 млн га), з яких щорічно оброблялось понад 32 млн га. Для порівняння: в Польщі площа земель сільськогосподарського призначення складає 14 млн га, у Німеччині — 12 млн га, у Румунії — 9 млн га. Територія родючих ґрунтів (чорнозему) в Україні є найбільшою у світі — 28 млн га [7; 9]. До війни в Україні площа сільськогосподарських угідь, в тому числі площа орендованих земельних ділянок, які знаходились в обробітку сільськогосподарських підприємств та формували базу їх земельно-ресурсного потенціалу збільшилась на 2,6%. Проте, в 2022 р. їх частка зменшилась по відношенню до рівня 2021 р. на 29%.

Урожайність зернових культур та соняшнику є основною сировинною складовою земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств України. Так, за 2017—2021 рр. урожайність зернових культур збільшилась на 33,1%, соняшнику — на 9,2%. Водночас, в 2022 р. через воєнні дії було втрачено майже

12 млн га ріллі. З цих причин сільськогосподарські підприємства недоотримали 78,5% врожаю зернових культур та 80,8% врожаю соняшнику. Важливим складником земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві сільськогосподарських підприємства є основні засоби, рівень оновлення яких за період дослідження зріс з 13,3% до 15,2%. При цьому рівень їх зносу складає в межах 35—45%.

Упродовж 2017—2022 рр. в сільськогосподарських підприємствах України спостерігалось істотні коливання поголів'я птиці всіх видів. Їх кількість через бойові дії зменшилась на 5,2%. За період дослідження на сільськогосподарських підприємствах України спостерігалось динамічне скорочення поголів'я великої рогатої худоби, овець та кіз. Обсяг витрат кормів на одну умовну голову тварин в сільськогосподарських підприємствах України за 2017—2021 рр. збільшився на 9%.

Так, за період дослідження на 1 ц приросту ВРХ в сільськогосподарських підприємствах витрачалося в середньому від 14,74 до 12,84 центнер кормових одиниць; на 1 ц приросту свиней — від 4,41 до 3,29 центнер кормових одиниць; на 1 ц молока — від 0,97 до 0,84 центнер кормових одиниць. Зменшення витрат кормів на годівлю тварин за 2017—2021 рр. обумовлено, в першу чергу, зменшенням їх чисельності на 200 тис. голів. У 2022 р. обсяг витрат кормів на приріст ВРХ зменшився по відношенню до рівня 2021 рр. на 11,1%, як з причин загибелі тварин (10 тис. голів) внаслідок бойових дій на території України, так і через зменшення площі сільськогосподарських угідь для формування кормової бази.

Негативні наслідки воєнної агресії росії позначились на уповільненні приросту продуктивної здатності тварини в сільськогосподарських підприємствах України. Динаміку обсягів виробництва окремих видів продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України представлено на рис. 1.

Так, обсяг виробництва м'яса яловичини за 2017—2022 рр. зменшився на 36,7%, свинини — на 45,2%, птиці — на 17,1%, яєць — на 29,4%, молока — на 26%, меду — на 72,6%. Лише за рік повномасштабної війни

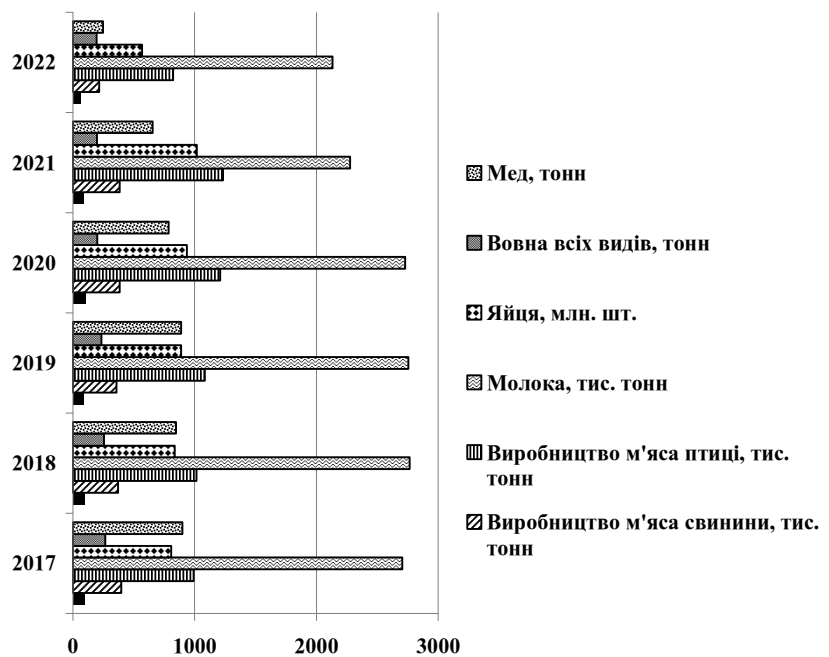

Рис. 1. Виробництво продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах

в Україні виробнича компонента земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств в галузі тваринництва, по відношенню до рівня 2021 р. зазнала значних втрат. Недоотримано продукції у такій пропорції: м'ясо яловичини — на 25,9%, свинини — на 43,5%, птиці — на 33,2%, яєць — на 44,1%, молока — на 6,3%, меду — 62,3%.

За період дослідження в структурі земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств України катастрофічно зменшився детермінуючий вплив важелю продуктивності праці економічно активних людських ресурсів (рис. 2). Через війну, яка послабила стан економічного розвитку регіонів країни, чисельність штатних працівників у сільському господарстві в динаміці щорічно скорочується. Так, в 2022 р. зменшення продуктивності праці в галузі рослинництва відбулося на 23,4%, а у галузі тваринництва — на 14,5%.

При істотному зниженні ефективності використання економічно активних людських ресурсів в сільському господарстві, в 2021 р. середня номінальна заробітна плата штатного працівника на підприємствах України складала 15,25 тис. грн, що у 2,4 разів вище рівня мінімальної заробітної плати (6500 грн). Серед регіонів

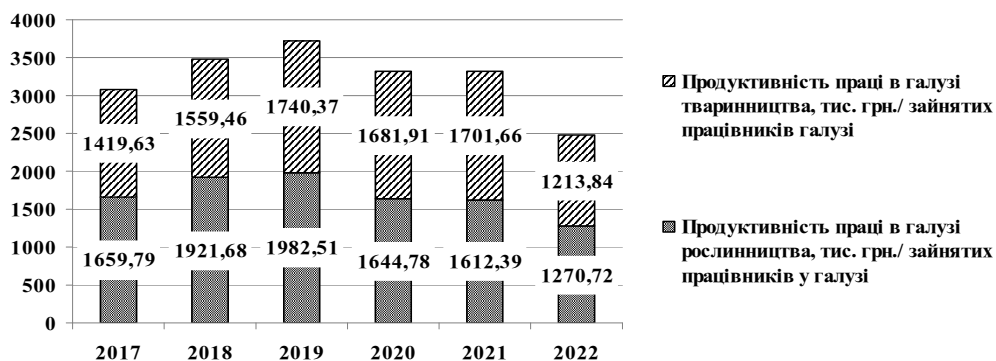

Рис. 2. Продуктивність праці в галузях сільського господарства

України в 2021 р. найбільший рівень заробітної плати отримували штатні працівники сільськогосподарських підприємств Миколаївської області — 18,09 тис. грн та Київської — 17,09 тис. грн; найменше праця оцінювалась у Кіровоградській області — 13,1 тис. грн. Розмір середньої номінальної заробітної плати у галузях сільського господарства в 2022 р. зменшився від рівня 2021 р. на 18,3%, а в порівнянні з 2020 р. — на 25,5%. У цілому, у галузях сільського господарства заробітна плата за 2020—2021 рр. зменшилась на 8,8% [5; 6]. Спад економіки упродовж 2022 року призвів до стагнації та призупинення росту заробітної плати у всіх галузях сільського господарства.

ВИСНОВОК

Таким чином, аналіз ефективності використання земельних ресурсів в галузях сільського господарства в періоді довоєнного та воєнного стану, враховуючи можливості до їх самовідтворення на певній території, потребує належного наукового обґрунтування щодо впровадження ефективних технологій, які забезпечують екологічне виробництво та охорону земельних ділянок. Це дозволить поглибити аналіз екологічного стану виробництва та його вплив на ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням економічних стимуляторів та дестимуляторів ресурсо- й енергозбереження, які формують дієвість напрямів охорони земельних ділянок в сільській місцевості.

Література

1. Вишнеvs'ka, O.M. Технологічні зміни у сільськогосподарському виробництві з метою мінімізації ризиків землекористування. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2010. Вип. 1 (52). Том. 1. С. 118—129.
2. Вініченко І.І., Кобець Є.А., Середя О.О. Формування інструментів регулювання ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2023. № 3—4. С. 4—9.
3. Вплив війни на сільське господарство. Оцінка ООН нагальних потреб аграрного сектору та сільського населення. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-silске-gospodarstvo-oon-predstavilo-ocinku-nagalnih-potreb-agrosektoru-ta-silского-naselennya>
4. Втрати від війни в сільському господарстві України. Інститут KSE. URL: <https://minagro.gov.ua/news/kse-institute-spilno-z-minagropolitiki-pidgotuvali-oglyad-zbitkiv-vid-vijni-v-silскому-gospodarstvi-ukrayini>
5. Праця в Україні. Статистичний збірник. Київ: ТОВ "Август Трейд", 2021. 232 с.
6. Праця в Україні. 2021. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України. 2022. 208 с.
7. Сільське господарство України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. 2022. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/>
9. Сільське, лісове та рибне господарства України. 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm
10. Ступень Н.Р. Еколого-економічний механізм відтворення земель сільськогосподарського призначення: монографія. К.: ДКС-Центр, 2017. 176 с.
11. Третяк А.М. Концептуальні засади "землеустрою — 2030". Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1—2. С. 4—12.

References:

1. Vyshnevs'ka, O.M. (2010), "Technological changes in agricultural production in order to minimize the risks of land use", Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia, vol. 1 (52), pp. 118—129.
2. Vinichenko, I.I. Kobets', YE.A. and Sereda O.O. (2023), "Formation of tools for regulation of effective use of land resource potential of agricultural enterprises", Ahrosvit, vol. 3—4, pp. 4—9.
3. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "The impact of the war on agriculture. UN assessment of the urgent needs of the agricultural sector and the rural population", available at: <https://minagro.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-silске-gospodarstvo-oon-predstavilo-ocinku-nagalnih-potreb-agrosektoru-ta-silского-naselennya> (Accessed 4 June 2023).
4. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "Losses from the war in the agriculture of Ukraine. KSE Institute", available at: <https://minagro.gov.ua/news/kse-institute-spilno-z-minagropolitiki-pidgotuvali-oglyad-zbitkiv-vid-vijni-v-silскому-gospodarstvi-ukrayini> (Accessed 1 June 2023).
5. State Statistics Service of Ukraine (2021), Pratsya v Ukrayini [Work in Ukraine], TOV "Avhust Trejd", Kyiv, Ukraine.
6. State Statistics Service of Ukraine (2022), Pratsya v Ukrayini — 2021[Work in Ukraine — 2021], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
7. The official site of State Statistics Service of Ukraine, available at: www.ukrstat.gov.ua. (Accessed 25 May 2023).
8. The official site of newspaper of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Government Courier" (2022), "Agriculture at War: Shifting Priorities", available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silске-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/> (Accessed 22 May 2023).
9. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2021), "Agriculture, forestry and fisheries of Ukraine", available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (Accessed 22 May 2023).
10. Stupen', N.R. (2017), Ekoloho-ekonomichnyy mekhanizm vidtvorennya zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [Ecological and economic mechanism of reproduction of agricultural lands], DKS-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
11. Tretyak, A.M. (2013), "Conceptual principles of land management — 2030", Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel', vol. 1—2, pp. 4—12.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2023 р.